

EGY ELFELEDETT TISZTIKAR

A méneskari huszárok tevékenységének története 1795-től 1918-ig – bevezető tanulmány –

KÜRTI PÉTER

*„Szerény művem ébressze újra a ló iránti szeretetet és kedveltesse meg a lovon,
vagy kocsin való utazást apáink szokása szerint.”¹*
Csekonic József (1757-1824)

A kutatás előzményei: egy elfeledett tisztikar

A magyar lovas nép! Több mint ezer éve szoros kapcsolatunk van a lóval. Nemcsak leghűségesebb bajtársunk volt a csatákban, de békeidőben hűséges segítőnk volt a föld művelésében, a kocsizásban vagy az utazásban egyaránt. Legfényesebb katonai sikereink segítői ezek a nemes állatok. Ott voltak velünk, amikor *„rettegtek nyilainktól”, „nyögtek hadainktól”,* amikor a végházak lovasai portyáztak a hódoltság korában, vagy ámultak és rettegtek Hadik András, Sándor Móric könnyűlovasaitól, ahogyan névtelenül a sok huszárvirtus végrehajtásakor irigyelték a magyar huszárt tudásáért, lováért, felszereléséért és a nőkre tett hatásáért egyaránt. A ló szerepe egészen a 20. század közepéig nem csak fontos hadieszköz, hanem a mindennapi életben státuszszimbólum, fontos segítő és a logisztikai feladatok elengedhetetlen tartozéka volt. Egy jó ló, vagy fogat nem csak a közönség számára, hanem a lovasa, hajtója számára is érték, élmény és büszkeség.

Egész történelmünk alatt a magyar lovas kultúra, a lovas-íjászatától a huszár-hagyományokig, a csikós hagyományoktól a versenysportig a kentaur létének télosza. A ló és lovasa szimbiózisát a feladat tökéletes végrehajtásának sikere adja, ami a csatában a túlélés és a győzelem, békeidőben pedig a közös munka, a tenyésztés sikere, lovasként a méneshajtás, a vadászlovaglások, a versenyek, vagy a hobbilovas számára egy erdei túra, vagy egy akadály leküzdése.

A mi lovas kultúránk és annak évszázados hagyományai nemzetközi hírűvé tették népünket. *„A legmagyarabb magyar, és a legszebb férfi: a huszár”.* A huszárság krémje pedig egy elfeledett tisztikar. A császári, később a K und K méneskar tisztjeinek megismerése, valamint tevékenysége lesz dolgozatom témája. Az alapítástól, azaz 1795-től, a végleges 1945-ben történt megszüntetésig a testület sikert sikerre halmozott, feladatát tisztí becsülettel, maradéktalan katonai hivatástudattal és sikerrel végezte el. Bár Pettkó-Szandtner Tibor – aki az utolsó

¹ Csekonic, 1817. 4.

parancsnoka volt e tiszteknek – és társai tevékenysége a második világháborút követően még 1946-ban is eredményes tevékenységet mutatott, valójában azonban a tisztikar léte az orosz támadásokat megelőzően már megpecsételődőtt. A megmentés érdekében német területre menekítették ki a testület írásos anyagait és értékesebb lóállományát. A kijelölt tisztok mind az állomány, mind a tisztikar hagyományának megőrzésére tettek kísérletet. Nem járhattak sikerrel az orosz területre és a nyugatra menekített lóállomány egyben tartásában sem. Az amerikai felügyelet ellenére a tisztikar dokumentációs anyagának nagy része is eltűnt. A tisztikar megszűnt létezni, ezzel ért véget a magyar lótenyésztés és a magyar huszárság legfényesebb korszaka.² Kutatási területem e méneskari tisztok tevékenységének teljes története.

A most bemutatandó időszak a kezdetektől, a méneskari tisztállomány felállításától, az ahhoz szükséges haditanácsi és királyi akarattal való találkozásától, a ménesbirtokok kialakításától, a nagy háborút lezáró békét követően a magyar királyi méneskar megalakulásáig, azaz 1918-ig tart. A témaválasztásnál motiváló tényező volt, hogy egészében nincs feldolgozva a testületre vonatkozó anyag. Kezdetben a tisztikarnak a korszakban betöltött társadalmi és katonai szerepe keltette fel érdeklődésemet. A források, elsősorban a primer levéltári anyagok és a korszak sajtójában megjelent cikkek azonban megmutatták, hogy mind helyi, mind országos szinten ez a katonai alakulat lényegesen nagyobb társadalmi pozíciót töltött be és jelentősebb katonai és civil befolyással bírt, mint ahogyan erre korábban gondoltam. Tevékenységének elismerése nemzetközi szinten is kiemelkedő volt, éppen ezért szinte érthetetlen, hogy a történészi szakma is csak részben, vagy egyáltalán nem ismeri a tisztikar történetét. A huszárokat ismeri a magyarság, azonban a 19. századi huszárlegendák hátterét adó, a lovastenyésztést tudományos szintre emelő és kiemelkedő sikereket arató tisztikart egyáltalán nem. Így kutatási feladatokat több tézisre kellett bontanom. A méneskari tisztok társadalomtörténeti feldolgozása mellett, az esemény- és hadtörténet kontextusára, királyi rendeletek hatására kiterjesztett feladatkörük miatt jelentős gazdasági tevékenységére és a politikai változások miatt a felügyeleti és irányító szerveinek átalakulása, szervezeti és működési berendezkedésének változásai miatt, gazdaságtörténeti kutatómunkára is szükség van a teljes megismeréshez. Mindez előre mutatja, hogy ez a kutatómunka több egy tudományos diákköri dolgozat kutatásánál. E dolgozat alapját adó munkám OTDK megmérettetésénél a bírálók is felvetették a téma PhD-szintű mélységének kidolgozását. A most olvasott dolgozat egy bevezető tanulmány, általános ismertetése egy elfeledett, időnként szándékosan elhallgatott, a korszakban azonban a társadalmi elitbe számító, katonai és gazdasági értelemben meghatározó tisztikar történetének.

² Kenessey, 2000. 128-138.

A szakirodalom rövid áttekintése

A rendelkezésre álló anyag terjedelme miatt a szakirodalmak áttekintésénél csak a fontosabb műveket említem meg. Mind Mezőhegyes, mind Bábolna, később Kisbér, valamint a jelentősebb ménesbirtokok, ménetelek és állomás-helyek helytörténeti szinten voltak kutatva, majd ezekről a publikációk a 90-es évektől divatosná vált „településtörténeti” könyvekben sorra megjelentek.³ Ezek a művek leggyakrabban a tisztikar településfejlődésre gyakorolt hatását mutatják be úgy, mintha az csak az agrár-gazdaságtörténetre lenne hatással⁴, holott a település társadalmi (kaszinó, mézsárszék, bolt, vásárhelyek stb.), vallási (templomépítés, hitéleti megbízatások) és infrastrukturális fejlődésére jelentős hatást gyakorolt a tisztikar megjelenése. A fejlesztések miatt (jelentős épületek épültek, kaszárnya, istállók, lovardák, tömlöc, fogadók, úthálózat stb.) fejlődött a település, hiszen a tisztikar tevékenységének léte létrehozta, elősegítette, hogy iparosok, szakmák koncentrálódjanak a ménesbirtokok köré, társadalmi összetételét tekintve pedig jelentős foglalkoztatóvá váltak az intézmények. A település gazdaságtörténetében tehát nem egy epizódja a ménesbirtok a hely gazdálkodásának, hanem a ménesbirtokon folyó gazdálkodás meghatározza a kialakuló településszerkezetet és a lakosság összetételének változását. *„Mezőhegyes például katonai létesítmény volt, melyet majorok öveztek, s ami ugyanakkor építészeti, kulturális és gazdasági-kereskedelmi tekintetben egy szinten volt a korabeli városokkal. A magyar Alföldnek ez a része élesen elütött a környező falvaktól. Ennek az itt élők is tudatában voltak, Friedrich Schöffler mezőhegyesi mézsárszék haszonbérő például leveleiben városnak nevezi Mezőhegyest.”*⁵

A kutatási témát érintő szakirodalomban a tisztikart illetően sem a szervezeti, sem a fenntartói, irányítói rendszer felépítése nincs ismertetve, illetve kutatva, mindössze felületesen kerül említésre. Nyilvánvaló, hogy egy katonai szervezet a hadügy rendszerébe tartozik, azonban a méneskari tisztek szakmai irányítása a kiegyezést követően teljesen átalakult. A perszonálunió alatt a személyi állomány maradt a hadügy hatáskörében, annak minden előnyével és katonai sarkossága miatti hátrányával. Vagyis a közös birodalmi irányítás alatt állt. A szakmai irányítást a mezőgazdasági minisztériumhoz rendelték, azaz teljes egészében magyar hatáskörbe került, azzal az abszurdummal, hogy a nevelt lóállomány szintén a közös hadügy rendelkezésére álló remondát jelentett.

A tisztikar méltatlanul kis szerepet kap a publikációkban. A méneskar számottevő említése elsősorban hippológiai munkákban lelhető fel. Itt kell megemlítenem Dr. Hecker Walter kiváló tevékenységét, elsősorban a *„Bábolnai arab ménes”*⁶ című vagy *„Híres versenylovaink”*⁷ című könyveit. Jelentős forrás

³ Például: Gunst – Wellmann, 1980.

⁴ Perneki, 1976.

⁵ Tarkó, 2009. 21.

⁶ Hecker, 2014.

⁷ Hecker, 2011.

Kovácsy Béla- Monostori Károly Ló és tenyésztése című összefoglaló, alaplí- nek tekintendő könyve.⁸ A hippológiai, valamint tenyésztési, képzési és kocsi- zásról szóló írások között jelentős szerzői körnek tekinthetők a tisztikarból kike- rülő írók. Legjelentősebb közülük Csekonics József⁹ (1757-1824), Brudermann Rezső¹⁰ (1810-1889), vagy Pettkó-Szandtner Tibor¹¹ (1886-1961) és Fadlallah el Hedad Mihály¹² (1841-1924). Az általuk írott (részben) lovas szakmunkák, jól tük- rözik a hozzáértést és azt a magas színvonalú munkát, mely a ménesebirtokok szintjén megvalósult.

Az irodalmakban külön csoportot jelentenek azok a munkák, melyeket olyan szerzők írtak, akik hivatalból kapcsolódtak a méneskarhoz¹³ Külön csoport alkotható a méneskar tisztek tollából született visszaemlékezésekből, útleírá- sokból, egyéb publikációkból.¹⁴ Természetesen olyan közismert, kormeghatá- rozó szerzők alkotásait is felhasználtam, mint Wesselényi Miklós¹⁵ (1796-1850) vagy Széchenyi István¹⁶ (1791-1860).

A munka során a tisztikarra vonatkozó levéltári forrásokat is feldolgoztam, amelyek jobban megismerhetővé tették a szervezetet. Elsősorban a bécsi Kriegsarchivból hiteles másolatban rendelkezésre álló, a bábolnai gyűj- tényben megtalálható, 1786-1946 közötti időszakból származó és a ménesi tisztikarra vonatkozó iratmásolatok részleges dokumentációja áll a rendelkezésemre. Ez a 12 doboznyi anyag kutatható állapotban van, de teljes egé- szében feldolgozatlan.¹⁷ A tiszti állomány személyi kártonjainak tekintetében a Hadtörténelmi Levéltár volt segítségemre. Primer forrásként használható a korabeli sajtó, nyomtatott közlönyök. Kultúrtörténeti és eseménytörténeti szempontból kiemelkedőek az 1857-től induló *Vadász és Versenylap* folyóirat lapszámai, vagy a Magyar Mezőgazdasági Egyesület közlönye,¹⁸ amelyekben a kifejezetten a lovasérettel foglalkozó fejezetek az érdekesek.

A kutatómunka során segítséget kértem a bábolnai és mezőhegyesi hely- történeti és magángyűjtőktől, akik számos korabeli, érdekes és felbecsülhe- tetlen értékű forrásanyagot adtak a rendelkezésemre. Így kerültek például

⁸ Kovácsy – Monostori, 1905.

⁹ Csekonics, 1817.

¹⁰ Brudermann, 1903.

¹¹ Pettkó - Szandtner, 1931.

¹² Fadlallah, 1904.

¹³ Például Podmaniczky, 1903.; Wrangler, 1895.

¹⁴ Löffler, 1860.

¹⁵ Wesselényi, 1829, 1847.

¹⁶ Széchenyi, 1828.

¹⁷ A bábolnai Kriegsarchiv (KA) iratmásolatai nem a teljes méneskar anyaga, ugyanis a II. világháborút követő evakuálás során jelentős iratanyag, a tenyészállománnyal együtt 1945-1947 között megsemmisült, amiről Kenessey az emlékiratában említést tesz. Kenessey, 2000. 134-138.

¹⁸ Köztelek, 1891-1944.

kezembe korabeli plakátok, hivatali és privát levelek, eredeti *Rang- és beosztási táblák*, fotóalbumok. Megjegyzendő, hogy ezek rendszerezése még nem zárult le, értékelésük megannyi megválaszolandó kérdést és megoldandó feladatot eredményez. A tisztikar személyügyi feldolgozásánál fontos megemlítenem a tisztikar áthelyezéséről, kinevezéseiről szóló korabeli kiadványokat, elsősorban a *Belügyi Közlönyt*, melynek szerepét 1876-tól a *Budapesti Közlöny* veszi át. Részletes beosztási táblázatok tartalmaz 1873 és 1944 között *Magyarország tiszti cím és névtára* is.

A források és az irodalom feldolgozása során több előre nem látható problémával találkoztam, újabb és újabb érdekes résztemákra találva. Ilyen például a tisztikar logisztikai feladatai, vagy Bécs húsellátásának kérdése. A katonák részére előírt feladat nagyságának megértéséhez interdiszciplináris nézőpont szükségeltetik. Így kerülhetnek a feldolgozott irodalomba egészen különböző tematikájú munkák¹⁹

A korábbi szakirodalmi eredmények

Az irodalom és adatgyűjtés feldolgozása során egyértelműen megállapítható volt, hogy a ménesi tisztikar kutatása hiánypótló. A lótenyésztéssel foglalkozó szakirodalom, illetve a történelemtudomány a II. világháborút követően valahogyan elfelejtette a méneskari tisztikart és a testület tevékenységét. Még az oly lelkiismeretes kutató, mint Gunst Péter vagy Wellmann Imre a korábban említett Bábolna múltjának feldolgozásáról írt munkájukban, vagy N. Kiss István gazdaságtörténeti műveiben, (talán a korszak ideológiai viszonyai miatt) mintha kénytelenek lettek volna elhallgatni a méneskar jelentőségét. Az 1980-as évekig szinte teljesen hiányzik a társadalomtörténeti nézőpont, ha szerepel is a méneskari tiszt, akkor annak képét a kor ideológiája határozza meg. A II. világháború utáni időben ugyanis a huszárhagyományok és a hozzájuk köthető lótenyésztési eredmények (a lósport és lovas versenysport is) „urizálásnak”, nem kívánatosnak, a régi rendszer „csökevényének” minősültek. Súlyosbította ezt a helyzetet, hogy a horthysta rendszer, ami eleve elítélt és megbélyegzett volt, tisztikara a háború után elítélt, megvetett, nemkívánatos volt személyi állománya tekintetében. Ugyanakkor a szocializmust építő ország gazdasági sikereinek kirakatai voltak ezek a ménesbirtokok, melyek szocialista szovjet kolhozok mintájára később több tevékenységet is magába foglaló mezőgazdasági kombinátokká fejlesztve mutatták a gazdasági fejlettség eredményeit. Mindezt persze a stabil alapokra épülve, melyet a tisztikar korábbi munkája tett lehetővé.

Fontos és elvárható, hogy ennek a testületnek a tevékenysége olyan helyre kerüljön történelmünkben, ahová valójában való. Itt kell megemlítenünk, hogy a ferdítés, különböző ideológiákat követő tudatos elhallgatás,

¹⁹ Például: Kovács, 1978; N.Kiss,1975; Perneki, 1976.

vagy kifejezetten ártó szándékú tudományosnak vélt publikáció, nem csak a 20. század kommunista időszakára jellemző. Találkoztam szándékos torzítással a korabeli irodalomban is. Erre példa gróf Carl Wrangler (1839-1903), aki korának tekintélyes német-porosz szakírója volt és 1890-92 között beutazta Magyarországot. Tapasztalatáról négy kötetes könyvet írt. Volt tehát mit írnia, annak ellenére is, hogy művében olyan részletes kritikát fogalmazott meg a magyar tenyésztés eredményeiről, mely eredmény tizede is önmagában tiszteletet ébresztő. Kenessey Miklós méneskari százados histográfiájában²⁰ említi is, hogy a svéd lótenyésztési hippológus irigységének megvan az oka, hiszen a Német Császárság 4 millió lovából kb. 100 ezret importáltak és csak 10 ezer példányt tudtak értékesíteni saját tenyészteteikből. Ezzel szemben a magyarországi ménesbirtokok 2 millió lovából 80 ezret exportáltak. A magyar tehát mind minőségben, mind mennyiségben felülmúlta a német szakirányú tenyésztést.

A szakirodalomban ellentmondások vannak a személyek tevékenysége és tevékenységük idejének meghatározásában is. Előfordul, hogy jelentős publikációkban a dokumentumok dátumai nem egyeznek a személy valódi beosztási idejének dátumaival.

A kutatás fő célkitűzése tehát, hogy a tisztikar tevékenységét megismerje, összetételét, a személyi állomány organogramját rögzítse, a szervezeti felépítése mellett kitérjen a tudományos és hétköznapi tevékenységeikre is. Ha figyelembe vesszük, hogy lovas népnek tartjuk magunkat, akkor elemi érdekünk és kötelezettségünk, hogy a nagy nemzetközi eredményeket elért magyar lófajták tenyésztőinek tevékenységét ismerjük, és tisztában legyünk azzal a huszárhagyománnyal, ami a tenyésztői munka mellett, a katonai és az emberi erények példáját adja a ma élők és a jövő nemzedéke számára. Nem utolsósorban kifejezett célom az is, hogy a tudományos kutatás eredményeképpen a ménesi tisztikar visszanyerje eredeti megbecsültségét, ismertségét, ne csak a szűk történettudományi szakma, hanem az átlagpolgár is tisztában legyen jelentőségével és történelemben elfoglalt helyével.

Hosszú távú kutatási feladataimat tehát a következőkben foglalhatom össze:

- a mezőhegyesi, bábolnai, kispéri és a helyi ménesbirtokok „házi” múzeumi gyűjteményének feldolgozása
- a fellelt korabeli iratanyag alapján a tisztikar személyi állományának feldolgozása²¹
- magángyűjtők anyagainak szakmai rendszerezése, értékelése és bemutatása
- A szolgálati idő és a szolgálati pihenő eltöltésének kultúrtörténeti bemutatása (kaszinó, versenyek, társadalmi események, jelentős sikerek, bravúrok és teljesítmények)
- a méneskari tisztek teljes pozopográfiai és eseménytörténeti bemutatása

²⁰ Kenessey, 2000. 44.

²¹ Legfontosabb források: Belügyi Közlöny, majd 1878-tól Budapesti Közlöny, az eredeti beosztási és rangtáblák (kitüntetések, előléptetések, kinevezések) Rang- und Einteilungslisten (Rang- és beosztási táblák).

A feltáró munka jelentősége, hogy a méneskar kutatásának nemcsak társadalom-, had- és hippológiatörténeti, hanem gazdaságtörténeti jelentősége is van. Erre jó példa Bécs húsellátásának a feladata. 1788-tól Bécs és a Habsburg Monarchia nyugati húsellátásának feladata – császári rendeletre – a hadi beszállítóktól a kialakulóban lévő méneskarhoz került, akiket így nemcsak felvásárlási, hanem logisztikai feladatokra is köteleztek.²²

Lótenyésztési oldalról a méneskar kitartó és határozott szakmai tervezett munkájának eredménye a nagy magyar lófajták, a shagya, a gidrán, a nóniusz, a kisbéri félvér, valamint a furioso – north star fajták, és a már meglévő típusok (például: lipicai, nóniusz és a hidegvérűek), ezen belül pedig számtalan törzs kitenyésztése, valamint a remonda és ló utánpótlás biztosítása.²³

Jelentősnek tartom továbbá, hogy a kutatás eredményeképpen, a téma megismertetésével esetlegesen elejét vehetjük ezen nemzeti vagyonunk jelenkori állományának rossz kezelésének. Eszmei és valóságos értékének bemutatása is a nemzeti vagyonunk és magyar örökségünk része.

A vizsgálatom alapvetően két korszakra szakaszolt. Első szakasz, melyet e bevezető tanulmány is ismertet, az alapítástól a nagy háború végéig tart. Második jelentős időszak pedig a Horthy-korszaktól a méneskar megszűnéséig terjed.

Általánosságban megállapítható, hogy a tisztikar elsőszámú feladata a megfelelő minőségű és mennyiségű lóállomány biztosítása volt, a személyi állomány ennek szakszerű megoldására törekedett. A politikai mozgalmak, hasonlóan más katonai szervezetekhez, nem igazán érintették meg őket. Sem etikailag, sem szakmailag egyik politikai rendszer sem talált kivetnivalót a munkában, ugyanakkor valamennyi korszakban szükség volt a tevékenységére. A császári korszakban – később látni fogjuk – nemhogy mentes volt a tevékenység a birodalom politikájáról, hanem álláspontom szerint a tisztikar teljesen elszigetelődött a politikai hatásoktól. Ez a rábízott állatállomány lelkiismeretes ellátását jelentette és ennek a priori tiszteletben tartásával a ló és lovasa, a huszár és társa közötti szoros kötelékből adódó, politikán felüli összetartozást és felelősséget eredményezett. 1848–49-ben, vagy a neoabszolutizmus időszakában csakúgy szükséges volt a hadi és lakossági ellátó tevékenységre, mint a nagy háborúban, vagy a háborút megelőző boldog békeidőszakban. Talán ennek köszönhető, hogy a tisztikar gyakorlatilag a feledés homályában maradt, illetve könnyű volt nem ismertetni a méneskart, hiszen működése alatt nem

²² 1787-ben császári rendelettel Csekonics legfelsőbb rendelettel utasításba kapta Bécs, valamint a hadsereg húsellátását ezzel egyidejűleg a lovasság szénaellátásra is. Hecker, 2014. 16.

²³ A megfelelő állomány kitenyésztése békeidőben feladat, háború időszakában viszont a megfelelő mennyiségű ló hadsereg számára való biztosítását kell a méneskarnak megoldania. A testület megalakulása előtt felvásárlók kapták a ló igény biztosításának feladatát. Ennek a kiszolgáltatót helyzetnek a megoldására a méneskar feladata volt e feladat megszervezése, hadi helyzet esetén a magángazdák és nem állami ménesek nyilvántartása alapján a mennyiségi remonda mozgósítása.

sorsdöntő, de szükséges és elengedhetetlen munkát végzett.

A technika fejlődésével a ló lassan kiszorult a mindennapi életből, és nem utolsósorban a harcászati érdekkörből. Főleg az első világháborút követő időszak robbanásszerű logisztikai, szállítmányozási és technikai változásai, a gépek és autók megjelenése / tömeges elterjedése lehetővé tette a ló háttérbeszorítását. S bár még a második világégés időszakában is megjelenik a ló a hadseregben, a minőségi ló, valamint a célirányra kitenyészett katonai ló, mint létrehozott produktum egyre inkább a drága hobby, a versenysport, a hagyományos lovas-vadászat, a kocsizás és a hozzá kapcsolódó úri társadalmi összefüggések fényűző célja, és portékája lett. Ez a szovjet megszállás után osztályidegennek minősült. A méneskar tevékenységének elfeledése azonban nemcsak politikai okokra vezethető vissza. Az elmúlt 80-90 évben a ló alkalmazása az államosítás, illetve a szövetkezeti mozgalom kobzásai után, a nagy gépesítésig élő kapcsolatot jelentett ember és állat között. A technikai fejlődés és a logisztikában bekövetkezett fejlődés „elfeledtette” a ló korábbi szerepét. A már említett „urizáló” lovassport nem kívánatossága mellett, a fegyveres testületeknél kis szegmensben, csupán a határőrizetnél, járőrszolgálatban, illetve a lovasrendőrségnél maradt fenn a ló használata.

A kutatás szubjektív okaként kell megneveznem a ló és a lovas kultúrkör empirikus ismeretét. A primer források feldolgozás során elsősorban az analízis módszerét használom. A feldolgozás részeként a fellelt anyagok digitalizálása és egységes adatállományba rögzítése szintén a kutató feladata. Egyes történelmi események, például a lóbeszerzési expedíciók esetében, viszonylag kevés forrásanyaggal rendelkezünk, hasonló a helyzet a mindennapi élet tevékenységeinek rekonstrukcióját bemutató forrásoknál. Ezekben az estekben az indukciós módszert használom. Bizonyos feladatok bonyolultságának megértéséhez statisztikai adatokat használlok, ezek segítségével lehet általános következtetéseket levonni.

Jelen dolgozatom eddigi kutatási eredményeimet tekinti át. A területi korlátok miatt társadalomtörténeti elemzést most nem végzek. A személyi adatlapok ismertetés helyett egy-egy fontosabb személyt mutatok csak be. Gazdaságtörténeti szempontból különösen érdekes számomra Bécs városa és a hadsereg számára történő húsellátás kérdésköre. A szélesebb körű kontextus értelmezéséhez, a részletes feltárásához, a logisztikai feladatok ellátásának jobb megértéséhez, ismernünk kell Bécs mennyiségi szükségleteit, fogyasztási szokásait stb., hiszen annak számai alapján érthetjük meg magát a tevékenységet. Ennek kartográfiai és logisztikai kutatása külön fejezete a hosszú távú kutatási programomnak. A hétköznapi élet apró, a nagy történelmi folyamatok számára nem meghatározó eseményeit itt szintén nem tudjuk bemutatni, bármennyire is izgalmas lenne. Ebben a dolgozatban a testület által elért fontosabb állomásokra, a hazai és nemzetközi sikerek mérföldköveire koncentrálok. Tehát kezdetben a történelmi háttér, a testület, a fenntartói kör, valamint az intézménytörténet bemutatást helyezem előtérbe.

A ménesbirtokok és a szervezet intézménytörténete

A magyar huszárság világraszóló hírnevét, a könnyűlovasság újkori sikerét és számtalan uralkodóház huszáregységeinek meghonosítását Hadik András és Nádasdy Ferenc huszárjainak katonai sikerei alapozták meg. A magyar huszár-virtus legendás tisztjeinek névsorát hosszú lenne felsorolni. Az ő általuk képviselt ütőképesség miatt az állandó hadsereg felállításánál elkerülhetetlen volt a 18. század végén a huszárszázadok hadrendbe állítása. Több európai udvarban megjelent a huszáregyenruha, a huszárlovas-felszerelés, és ami a legfontosabb: a magyar huszárságra jellemző harci szellem és kultúra. Ez egy olyan átütő erejű harcászati stílus volt, aminek gyökerei talán a lovasíjászat korára, a szilaj, vad vágták közbeni hadicselekedetek látszólag vakmerő, de ugyanakkor tudatos és kipróbált technikai bravúrjaira nyúltak vissza. A magyar huszármódi 18-19. századi életformájának külföldi koronás udvarokban megvalósuló átvételéhez nem csak a jellegzetes viselet, hanem a felszerelés, a nyereg és lószerszámok használata is párosult.²⁴ A nyergeknél az ún. füredi nyereg esetében a ló gerincét nem törte a két nyeregtalpnak nevezett párna, mert az áthidaló ülő felület a gerinc fölött pár ujjnyival nem ér a csontozat vékony bőrrétegéhez, így a ló számára huzamosabb ideig tartó nyeregviselést, következésképpen hosszabb távot és hosszabb katonai feladatellátást jelentett. A magyar kantározás, és a teljes egészében huszáros, keleti lószerszámozás meghozta az eredményt a lovasezredek kikönynyítésében. Erről 1931-ben így számol be Pettkó-Szandtner Tibor méneskari őrnagy: *„Európa összes uralkodói a mi világhírű huszárságunk mintájára állították fel az új huszárezredeiket, amelyek nemcsak a mi magyar egyenruhánkat, fegyverzetünket vették át, de magyar nyergeinket és kantárainkat is. Nagy Frigyes burkus (porosz) király is teljesen magyar mintára szerelte fel és képezte ki huszárságát, magyar tiszteteket és altiszteteket kérve ehhez és ugyanakkor nagy számban vittek ki tiszafüredi nyerges mestereket is, akik Poroszországban készítették a porosz huszárság részére szükségelt nyergeket.”*²⁵

Vagyis téves lenne csak azt látni, hogy csupán a viselet csinosága adta az alapját a Monarchián kívüli testületek alakításához. A huszárbandériumok mindenkor erős, gyors és ütőképes lovasságot jelentettek, melyek szinte bárhol bevethetők voltak, és ami a legfontosabb, a tartással és a vitézséggel párosuló hős katonai magatartást képviselték. Éppen ezért az európai uralkodóházak szívesen alkalmazták a magyar huszártiszteteket, örömmel fogadtak be emigrációba kényszerült magyar lovastiszteteket már a Rákóczi-szabadságharcot követően is.²⁶ A magyar könnyűlovas ereje - a honfoglalás korától a par excellence huszárig - lovas szellemiségében rejlik. Ennek a szellemiségnek az egybeolvadása ló és lovasa között a tökéletes összhang. Szimbiózis testesül meg a harc közben, aminek allegorikus kifejezése a kentauri dilemmában valósul meg. Az

²⁴ Gráfik, 2008. 17.

²⁵ Pettkó-Szandtner, 1931. 211.

²⁶ Réfi, 2008. 3.

alul ló, felül harcos egység teszi verhetetlenné a magyar könnyűlovasságot²⁷, aminek csúcspontját jelentik Hadik András (1710-1790), vagy Simonyi József (1771-1832) katonai bravúrai, illetve a huszárságra általánosan jellemző nagy lovas tudás és virtus.

A katonai sikerekhez szükséges a jól képzett és megfelelő genetikai állapottal rendelkező fegyver: a LÓ. Mária Terézia uralkodása végéig az állami lótenyésztés Magyarországon nem volt jelen. A magánménesi jelenlét, például Hunyadi örményi ménese, nem volt elégséges, és csak egy feladatra alkalmas tenyésztést jelentett. E magánménések pusztán üzleti érdekből tenyésztettek a hadsereg számára, tudatosság, netán célfeladatra alkalmas tudományos tenyésztői munka, ami szükségszerűen országosan, a birodalom egészére vonatkozó központi irányítás alatti, ellenőrzött és nyilvántartott tevékenységet jelentett volna, nem volt. Tovább rontott a helyzeten, hogy a hadsereg lóellátását megbízott katonai felvásárlók segítségével valósították meg. Elképzelhető, hogy a katonai tapasztalatokkal és feladatokkal nem rendelkező civil kereskedők, mennyire tartották szem előtt a katonai vezetés részéről amúgy nem szabályozott, bírálati szempontokat nélkülöző utánpótlás minőségi állományát. Ha nem lettek volna tisztjeink kiváló katonák, elképzelhető, hogy egy-egy lovas csapategység milyen képet festhetett volna, nem is beszélve annak használhatóságáról.²⁸

A korszakra jellemző, hogy területileg más és más jelleget mutató lovas tenyésztés figyelhető meg, de ezt nem lehet tudatos tenyésztésnek nevezni. Egyik faluban a fekete színű erdőjáró, másikon hegyi környezethez szükséges sárga és a nehézkes kisebb lovakat kedvelték. A hegyi emberek nem vásároltak dél-alföldi, nagy marmagasságú, pej lovakat, a városban használatos barokkosabb, szürke, divatos kocsisló meg egyenes nem kívánatos az erdei munkálatokhoz. Önmagukban ezek mindegyike alkalmatlan katonai célokra, főleg mennyiségi szempontból. A felvásárlási rendszerből adódóan a katonaságnak csak másodlagos információi voltak a magyar lóállományról. A hadi tanács kénytelen volt elfogadni a helyzetet, hogy szükségletei kielégítésére nem tudatos, hanem kereskedelmi érdekek alapján választott lovak kerüljenek a lovasok alá. A lakosságnál, a gazdáknál, a magántenyésztőknél lévő állományról a hadsereg vezetőinek nem volt értékelhető adata. Kénytelen volt a lovak minőségét az elé hozott állomány alapján – a felvásárlók szűrőjén keresztül – a saját vásárlásain belül lemérni. A korból nincs anyag a tervszerű, vagy a kritériumokat tartalmazó minősítési ló vásárlási szempontjairól.

II. József uralkodása és rendeletei sok tekintetben vitára adhatnak okot, a magyar lótenyésztés felvirágoztatása és a méneskar létrehozása azonban kétségtelenül olyan érdem, ami tőle elvitathatatlan. A császár maga is lóbarát volt és rendeletek sokaságával próbálta megoldani a birodalom lóügyi problémáját. 1776-tól II. József sorra adta ki rendeleteit és az udvari tanács megbízásából Johann G. Wolsteint, a Bécsi Állatgyógyászati Intézet igazgatóját utasította,

²⁷ Wesselényi, 1829. 19.

²⁸ Wesselényi, 1829. 31.; Wesselényi, 1847. 46.

hogy készítsen a lótenyésztők számára egy útmutatót. Ezek a kezdeményezések sikertelenek maradtak. A főúri tenyészetekben és a paraszti ménéknél szubjektív tenyésztői akarat érvényesült, azaz meghatározó volt, hogy mit követeltek a helyi szokások, munkák és tevékenységek. Ha a harcok idejére szükséges remondát a felvásárlók egységes irányítás nélkül és alapos utasítások hiányában egyenetlen minőségben produkálták az a rossz lóellátás miatt súlyos hátrányt, adott esetben csatavesztést is jelenthetett.

Az teljesen egyértelmű, hogy hadászati célokra jól képzett, egységes – legalábbis a csapatnemen belül azonos – tulajdonságú lovak szükségesek. Az is tény, hogy egy hadsereg felszerelése nem függhetett idegen hatalom tenyészetétől, így a ló utánpótlást országon belül kellett biztosítani. Erről Wesselényi így írt: *„Katonalovakat külföldről venni nemcsak rossz politica, hanem fonák s önmagát büntető közgazdasági eljárás”*.²⁹ Ahhoz, hogy a lóproblémát megértsük, segítségül kell hívni a témában eddig született legjelentősebb magyar alapművet, amelyben a szerzők lótenyésztési szempont szerint – alapvetően azonban mégis politikatörténeti korszakhatárokhoz igazítva – korszakolták a történelmet. Az 1905-ös hipológiai munkát Kovácsy Béla és Monostori Károly jegyezte.³⁰ A korszakolásuk pedig a következő volt:

- A magyar ló korszaka (honfoglalástól- Mohácsig)
- A keleti ló korszaka (török hódoltságtól – III Károly trónra lépéséig)
- A spanyol ló korszaka 1815-ig (ekkor került az első angol telivér Magyarországra)
- Az angol ló korszaka 1815-től napjainkig

A hipológiai megközelítés alapján egy spanyol ló nagyobb és „térnyerőbb”, mint a magyar ló, azonban puhább és gyengébb. A keleti ló korszakában a töröktől zsákmányolt arab és perzsa mének szép számmal maradtak a Monarchián belül. A spanyol ló a küllemet, a keleti ló pedig az erőt, a vadságot és szívósságot jelentette Magyarországon. Ugyanakkor a magyar ugaron nevelt ménesek robosztusabb, egyszersmind erősebbek voltak, ennek megfelelően a korszakban a spanyol barokkos jelleggel ellentétben rajzosabb, keleties szívóssággal rendelkező sztyeppe-i hagyományokat mutató lovakkal vonultak a hadszínterekre.³¹ Ütőképes huszáregység csak azonos tulajdonságú lovakkal képes sikerekre. Ennek egyik szakértője lehetett a maga korában Hadik András is, aki a későbbiekben jelentős pozíciójából segítette is a magyar méneskar alapítását.³² A birodalmi haditanács számára komoly feladatot jelentett a megfelelő utánpótlás és tenyésztési feladat megoldása.³³ Ebben a kedvező pillanatban terjesz-

²⁹ Wesselényi, 1847. 47.

³⁰ Kovácsy – Monostori, 1905.

³¹ Mihók-Ernst, 2015. 11.

³² Hadik András ebben az évben még a Legfelsőbb Haditanács elnöke, s mint ilyen tisztában van a császár katonai külpolitikájával. Perneki utalása Magyar Kázmér: Csekonics kapitány emlékirata munkájában: Perneki, 1976. 325.

³³ Perneki, 1976. 325.

tett be az uralkodónak egy magánménesi tapasztalatai alapján írott tervezetet báró Csekonics József vértess kapitány.

Csekonics kapitány – egy huszártiszt jó helyen, jó időben

Csekonics lovassági tisztként különös vonzódással ragaszkodott a lovak környezetéhez. Figyelme azonban mindinkább a tenyésztés felé fordul, ahol empirikus tudását feljegyzéseiben rögzítette. Elöljárói hamar felfigyeltek tehetségére és hamarosan a pótlovazáshoz vezényelték. Csekonics jó szemmel és megfelelő tenyésztői tapasztalattal rendelkezett, amit Hunyadi gróf örményi ménésében szerzett meg. Lovassági tisztként nyilván tudatában volt a lovak katonai szempontok szerinti kiválasztásával és tudatos, már-már tudományos elképzelése volt a megfelelő hadsereg számára tenyésztendő állomány összetételéről és kritériumairól is.

Csekonics elkészített egy javaslatot, melyet eljuttatott őfelsége kezébe is. Beadványa azonban nem tartalmaz új gondolatot, csak az előterjesztés aktualitása, az agilis fiatal tisztben rejlő lehetőségek, katonai hivatása és lótenyésztői alkalmassága teszik kiemelkedő jelentőségűvé írásba foglalt s a császárhoz eljuttatott összefoglaló betérjesztését. Mária Terézia udvari orvosának, Van Swietennek már 1745-ben hasonló ötlete volt a remonda megoldására. Ennek azonban akkor még nem voltak meg a feltételei.³⁴ Csekonics emlékirataiban röviden így foglalja össze a beadvány lényegét: *„melyektől az ország lóállományának feljavítását várjuk, nem bízhatjuk alkalmoszerű beszerzésre- hanem hozzáértő szakemberek felügyelete mellett kell ezeket tenyészteni”*³⁵ Csekonics nem értett egyet a korban Darwin egyik elődjének, a francia de' Buffon állatorvosi véleményével, miszerint egymástól teljesen ellentétes tulajdonságú, földrajzi és éghajlati különbségben élő tenyészállatok fedeztetéséből lesz sikere a tenyésztőnek. Csekonics álláspontja és tapasztalata azonban az volt, hogy jó örökítő tulajdonsággal rendelkező, teljesítmény alapján kiválasztott kancákkal és ménekkel kell elvégezni a sikeres fedeztetéseket. A ménesbirtokon szigorú előírások betartása mellett, következetes munkával, egy katonai irányítás alatt lévő szervezet képes volt megvalósítani ezt a munkát.³⁶

A 18. században a modern katonai stratégia alapjaiban változott meg. A hadvezetés számára az ütőképes, gyors mozgású hadtestek mellett, szüksége volt a technikai fejlesztésekre is. A katonai lótenyésztés gondolata ebben a korszakban egyenértékű volt a hadügyi reform megvalósításával. A modern hadvezetés számára nélkülözhetetlen szervezési munkát jelent a logisztika, a megfelelő ellátmány raktározása és időben a harctérre való juttatása. A sikeres hadsereg szervezése a tartalékgazdálkodásra épült, azaz az ellátmány egy éves szükség-

³⁴ Uo.

³⁵ Hecker, 2000. 11.

³⁶ Csekonics, 1817.

letét azonnali eléréssel raktározni szükséges. A folyamatos háborúk azonban kimerítették a remonda (pótlovazási) tartalékokat, a kérdés tehát az volt, hogy a folyamatosság ellátását hogyan lehet biztosítani.

Ezen okból a tervezet szellemében az uralkodó, 1784 decemberében állami ménes alapítását rendelte el: „... hogy Magyarországon tulajdon Császári királyi ménes is, mely, mint egy magvető helye legyen a jelesb természetű, s tartósabb erejű lovaknak, minden idő halasztás nélkül fel állítassék, arra rendelvén amaz, Arad Vármegyében fekvő Mező Hegyes nevű alkalmas pusztát.”³⁷ A munka első szakasza a megfelelő lóállomány kiválasztását – „mintegy 2000 legalkalmasabb kantzákát” – és a megfelelő terület megtalálását jelentette. A törzsállomány jórészt Erdély területeiről került a ménesbe. Wesselényi évekkel később így ír erről az erdélyi fajtáról: „A magyarnak se kedve, se ideje sok a' pompára nem volt; hazáját, birtokát, háza népét kellett oltalmaznia, s csak fáradságot kiálló, sokat győző és sebes lovakra volt szüksége, s azokat becsülte [...] Erdélyben tovább maradt meg a' régi napkeleti vér”³⁸

Mezőhegyes és környékének birtokain, nagyjából 42.000 ha területen indult meg a tervezés és az építkezés. 1786. január 17-én, amikor a császár személyesen ellenőrizte mezőhegyesi látogatásakor a létesítményt, Csekonicsot a ménes és egyúttal a pótlovazási feladatok parancsnokává nevezte ki.³⁹ Úgy gondolom, hogy a császárnak különösen „jól jött” Csekonics megjelenése, ugyanis mintha túl gyorsan fogadta volna el a jelentős kiadásokkal rendelkező ménesalapítás tervét és a hozzáértő személyzet fenntartási költségeivel járó kötelezettségeket. Nyilván nem osztotta meg külpolitikai terveit első osztályú lovaskapitányával, ahogyan arról sem lehetett Csekonicsnak és tisztikarának tudomása, hogy a később bekövetkező osztrák-török háborúban már szükség is lett a pótlovazási feladatok szakszerű ellátására.

1787-ben a terület kiválasztása során a császár arra utasította gróf Haditz ezredes hadügyi felügyelőt, hogy kifejezetten déli területet keressenek. Következésképpen az udvar „némileg befolyásolta” Mezőhegyes előtérbe kerülését. Haditz a Bogdanovics Bernátné által bérelt területek mellé a szomszédságban elterülő Kis-Kamarás pusztát is hozzácsatolta a területhez.⁴⁰ A kiválasztott birtok, bérleményi visszavonása 1785 áprilisában ténnyé változtatta a tervet, egy nagy ménesbirtok felállításáról. Az események igen gyorsan következtek be. 1785 szeptemberében a kialakítandó katonaszervezet működési szabályzata is elkészült, aminek kidolgozásában valószínűleg részt vett a parancsnoki várományos Csekonics is.⁴¹ Ahogyan korábban már utaltam rá,

³⁷ BGY: Ferenc József alapító okirata hiteles másolat (KA) magyar hivatkozás. Hecker, 2000. 10.

³⁸ Wesselényi, 1829. 20-22.

³⁹ Podmaniczky, 1903. 28.

⁴⁰ Podmaniczky, 1903. 27.

⁴¹ Erre vonatkozó adatok még kutatás tárgyát képezik, az uralkodó döntései, a haditanács szimpátiája, valamint a Csekonics féle betervezésből logikusan következik,

nem szabad elfelejtenünk, hogy a berlini bravúrral elhíresült Hadik András – 1790-es haláláig – a haditanács tagja, sőt időszakunkban elnöke volt. A tábornok mint főtiszt, mint tekintély, mint császári tanácsstag, és mint a harcászat és a lovasság, a könnyűhadtest szakértője talán hazafiúi érdekekből is erősítette a magyar lótenyésztés ilyen irányú fejlesztését.

A kialakított tisztikar személyi állománya még nem volt állandó. A szomszédos ezredekől kölcsönvezenyelték álltak általában rendelkezésre. Az őrzői feladatokra 3 káplánt és 36 közembert alkalmaztak.⁴² Hippológiai szempontból ebben a dolgozatban nem elemzem az elért tenyésztési eredményeket, azonban az megjegyzendő, hogy az ekkor kiválasztott 362 db kanca és 90 mén szolgáltatta a későbbi tenyésztés alapját.⁴³

Bécs húsellátásának feladata

Csekonics József 1786. január 17-én nemcsak a ménesbirtok, hanem a birodalom pótlóvázási felügyelői pozíciójára is kinevezést kapott, ami egyúttal a teljes és egységes lóellátás minőségi munkájára is lehetőséget biztosított. A még ugyanezen évben kitört osztrák–török háború hatására következett be egy újabb jelentős állomás a formálódó ménesbirtokok történetében. A testület ugyanis ekkor parancsot kapott a hadsereg és Bécs húsellátásának biztosítására. A parancs egyúttal azt is tartalmazta, hogy meg kellett oldani a katonaság részére szükséges szénaellátmány biztosítását is. A feladat egyáltalán nem volt csekély, hiszen a „nagy marhahajtó útvonal”⁴⁴ mentén az élőállatok hajtatásának logisztikai feladatait kellett megszervezni, valamint a takarmányozási tartalékgazdálkodás okán e feladat végrehajtására 20.000 munkást osztottak Csekonics irányítása alá. A feladat másik része a tőzsérek közvetítő tevékenységének kikerülése volt, hiszen a direkt felvásárlásokkal egy kereskedelmi láncszem kikerült, így éves szinten 4 000 000 forint haszna keletkezett a kincstárnak. Összehasonlításképpen: a béresek napi 6 krajcárért voltak alkalmazásban.

hogy a testület kinevezett parancsnokának a szolgálati szabályzat kidolgozásának munkálataiban részt kellett vennie, hiszen a beadvány határozza meg a testület feladatait, következésképpen a feladat ellátásának szabályzóit, a szellemiség meghatározó szabályzat ennek az indítványnak a következménye

⁴² Podmaniczky, 1903. 28.

⁴³ Uo.

⁴⁴ A „nagy marhahajtó útvonal” pontos geográfiai helyszínének e dolgozat megírása idején számomra még nem tisztázott. A közeljövőben újabb kutatási feladat lehet ennek pontos feltérképezése. Azonban az egy 1297-ből származó oklevél alapján a Bábolna területei egyértelműen beazonosíthatók. „... tovább halad a határvonal addig a nagy állathajtó útig, ami Bábolnán megy keresztül”. Az oklevél részletes leírását Dancs József Múlt időben Bábolnáról: 1268-1960 írásából vettem. Dancs, 1985. 12. A leírás 1960-ig dolgozza fel Bábolna történetét. Gunst – Welmann, 1980. 10. szintén jelzi, a Pest- Bécs közötti un. „Mészáros út” Bábolnát érintő szakaszát.

A hadtáp és a polgári lakosság kiszolgálásának feladata megteremtette egy Bécs közeli fióktelep megalapításának gondolatát. Bábolna pusztja, gróf Szapáry József birtoka, látszott alkalmasnak. Ezt a munkát Csekonics már önállóan, parancsnoki beosztásából adódóan intézte. 1789. januárban a gróf elfogadta az ajánlatot, ezt követően a katonai leltározás meg is indult, a 450.000 forintos vételárat pedig a kincstár októberben átutalta Szapárynak.

Bábolna kiválasztása egyértelműen tudatos és átgondolt volt, hiszen a már említett Mészárosok útja mentén feküdt, és ez volt az utolsó alkalmas terület a bécsi marhaexport pihentetésére. A császári ház már Mária Terézia idején is politikai kérdést csinált a főváros megfelelő húsellátásának kérdéséből. Ez az az újabb pillanat, amikor II. József ismét „emberét” találta meg Csekonics Józsefben. Nem lehetett véletlen a mezőhegyesi látogatás sem, illetve az ismeretlenségből előkerülő tiszt ellenőrzése. A rábízandó feladat ugyanis túl nagy ahhoz, hogy a császár ne személyesen győződjön meg a kiválasztott tiszt képességeiről. Nyilván Hadik gróf bécsi protekciója is kellett a kinevezéshez.

A bécsi húsellátás problematikája Mária Terézia idejére nyúlik vissza. Az 1770-es évekre Európában kialakuló általános éhínség Bécset is elérte. Mária Terézia politikai okokból az ellátás operatív és logisztikai feladataira megalakította a Fleischlieferungsdirektion (FLD)⁴⁵ azaz Húsellátási Igazgatóságot. A testület élére udvari tanácsosi rangú személy került. Az igazgatóság ágensei a győri Habermayer testvérek lettek, munkájukat erős központosított felügyelet mellett végezték. A bürokratikus ügyintézés, a korrupció, a peres ügyek és a körbetartozások miatt az FLD azonban hamarosan fizetéseképtelenséget jelentett. A termelők előtt a bécsi kereskedők és ügynökeik pedig elvesztették a bizalmat. Habár a védővámok miatt a magyar húsexport kizárólag az örökös tartományok felé bonyolódhatott, ennek ellenére a pesti piacon majdnem kétszer annyit (75 forintot) fizettek a marháért, mint Bécsben, ahol 42-45 forint között tartották az árat. Az árréstömeg tekintetében viszont az osztrák piac havi 2400-3200 db élőállat felvásárlását jelentette.⁴⁶ N. Kiss részletesen közli, hogy a magyar marha vágósúlyban 630 kg körüli példányokat jelent, míg mondjuk Basel közelében a termelők 430 kg-os átlagsúllyal szállítottak.

Csekonics megjelenésével a felvásárlók renoméját állította vissza a korona. A tisztikar a bécsi kereskedőkkel ellentétben napi kapcsolatot ápol a parasztsággal, a termelőkkel. A jó viszony, a kölcsönös bizalom, no meg a „császár ruhája”, azaz az egyenruha tekintélye a lótenyésztés okán alakult ki a tisztek és a tenyésztők között. Az állami ménes részére a katonai szempontból nem megfelelő állami lóállományt ezek a termelők is megkaphatták a selejtezések alkalmával rendezett értékesítéseken, vagy bérbeadással. A hadsereg számára nem alkalmas példányok ugyanis kiváló szolgálatot tehettek a magántenyésze-

⁴⁵ N. Kiss, 1978. 398.

⁴⁶ Az árréstömeg közgazdasági szempontból a nagyobb mennyiség kisebb haszonnal járó értékesítése, mely esetben, végeredményben a mennyiségi szám alapján jelentős nagykereskedelmi haszon realizálódik. Esetünkben ez a Habermayer testvérek 3,6 Ft hasznával számolva 2400 állattal számolva 8640 forint heti árrést jelentett.

tekben, illetve hadi helyzet esetén – az állomány fogyása miatt – ezek a lovak, vagy utódaik, még a pótlóvázásban rekvirálásba kerülhettek. Az állami tenyészetekből származó lovak átlagon felüli minőséget képviseltek a parasztság és a tenyésztők részére, melynek megvásárlási lehetősége kölcsönös és oda-vissza ható kapcsolatot eredményezett.

A tisztikar egyenruhát viselve más tiszteletnek örvendett, mint a kereskedő és nem utolsósorban a katonasággal üzletet kötni általában jó vásárnak számított. Ugyanezt az egyenruhát viselte az uralkodó is, így a termelő számára az egyenruha az uralkodó „jelenlétét” adta, ami megkérdőjelezhetetlenül a legmagasabb bizalomra épült. A tiszti és úri becsület egészen másként kezelendő, mint az ágensi szerződés⁴⁷. A méneskar megbízása mellett szólt továbbá az is, hogy a katonai feladatokból adódóan könnyebben volt megoldható a megvásárolt állomány logisztikája, hajtása, megfelelő védelme. A méneskar állományában szolgáló katonai állatorvosok pedig folyamatos és megbízható felügyeletet tudtak adni az állatok mellé.⁴⁸

A dualizmus időszakában e hagyomány okán tartozhatott ugyanazon minisztériumi főosztályhoz a szarvasmarhák és a lótenyésztés ügye. A szervezeti és személyzeti kérdések a méneskar ellátási feladatai közé tartoztak.⁴⁹ Csekolics szerepe nem csupán azért jelentős, mert jó időben volt jó helyen, hanem a szakmai tudásának és szervezőképességének köszönhetően létrejött egy olyan szervezet, a ménesi tisztikar, mely nemcsak a lótenyésztés problémáját tudta megoldani, hanem egyéb feladatok ellátására is alkalmas volt. Csekolicsot viszszaemlékezése előtt munkásságáért a Szent István-érdemrenddel jutalmazták.⁵⁰ Csekolics József méneskar parancsnokságának eredményei azonban igazából a későbbi sikerekben vált érzékelhetővé.

A személyi állomány alakulása és a méneskar szervezeti felépítése

A következő években a ménesbirtokok, a ménesek száma, a ménetelek területe és személyzeti állománya folyamatosan növekedett. Mezőhegyes és az 1816-tól önálló Bábolna mellett, fajtajelleg tenyésztése miatt, hamarosan Kisbéren is önálló ménesbirtok született meg.⁵¹ Bábolna jelentősége abban állt, hogy egyrészt tranzitállomást jelentett, másrészt a lótenyésztés szempontjából az arabfajta magyarországi fellegvárává vált. Csekolics után a bécsi szék-

⁴⁷ Ságvári, 1997. 31.

⁴⁸ Az állatorvosi felügyelet jelentősége, hogy az élelmezésre szánt állományt állategészségügyi és élelmiszer-biztonsági okokból helyben történő- úgymond hivatalból - vizsgálattal, a beteg állatok elkülönítésével a fertőzéseket idejében megakadályozhatták és orvosolhatták.

⁴⁹ Állami költségvetés; Kovács, 1978. 277.; Gunst, 1996. 323.

⁵⁰ Kovácsy – Monostori, 1905. 401.

⁵¹ Uo. 402.

helyű *Gestüts- und Remontirungs Inspektion* (Ménés és Pótlóvazási Felügyelőség) irányította a szakmai munkát. Az egység hivatalos elnevezése pedig a k.k. *Österrieches Beschäl- und Remontirungs Departement* lett, azaz Cs. és kir. *Osztrák Fedeztetési és Pótlóvazási Osztály*.⁵² A méneskar vezetője tábornoki rangú személy volt, akinek a lótenyésztés alapos ismerőjének kellett lennie. A tisztikar általában magasabban képzett volt a szokásos tiszti átlagnál, mert tagjai a katonai iskolák mellett állatorvosi, mezőgazdasági vagy pénzügyi/gazdasági képesítéssel is rendelkeztek. A lóval való foglalkozás a priori állapota, hogy a lovas tudás a legmagasabb szinten legyen jelen egy méneskar tiszt tulajdonságai között. A méneskar valódi elitalakulat volt, melybe való átvezénylés és ott pozícióba kerülés külön rangot jelent a lovasságon belül. A tisztek mellé beosztott sorozott katonák is megszerezték a lóval való bánásmód tudományát. Míg a hadsereg más fegyvernemeinél a harcászati képzés és a klasszikus értelemben vett katonai feladatok ellátása volt a katonák fő tevékenysége, addig a méneskarnál a lóellátás, nevelés, idomítás, illetve a hajtást, állomáshelyre érkeztetéshez kapcsolódó munkákat kellett elvégezni.

A parancsnokok listáját a következő táblázatban mutatom meg:

parancsnokság ideje	parancsnok neve	rang
1786-1806	Csekonics József	kapitány-ezredes
1807-1809	Wieland Mihály	ezredes
1809-1813	Kliemesch János	őrnagy
1814-1821	Jacob Traun	ezredes
1821-1829	Anton Travera	őrnagy
1829-1830	Josef Novak	őrnagy
1830-1848	Báró Broxberg Frigyes	ezredes
1848-1850	Pándy Samu	ezredes
1850-1860	Gottschlig Károly	őrnagy
1860-1865	Mengen Ferdinánd	ezredes
1865-1877	zalabéri Horváth János	ezredes
1877-1882	Przihoda Frigyes	ezredes
1882-1889	Ehrenberger Antal	ezredes
1889-1900	d'Orsay Olivér	ezredes
1901-1902	zombori Rónay Lajos	őrnagy
1902-1912	Podmaniczky Béla	ezredes
1912-1918	Döhrmann Henrik	ezredes

⁵² Mihók- Ernst, 2015. 24.

A méneskari tisztek személyi állománya folyamatosan növekedett. A létszámváltozás a ménesbirtokok, ménetelek, ménesek és fedezettő állomások változásával párhuzamos folyamat volt. A tisztikar létszáma 1898-ban 200 fő körül mozgott, a sorozott állomány pedig kb. 2100 főből állt. Ezt egészítette ki a civil személyzet, az alkalmazott béresek, szolgálók, cselédek csoportja. Fényes Elek statisztikai adatgyűjtéséből pontosan ismerjük Mezőhegyes ménesbirtok személyi adatait 1831-ből: „Az egész személyzet állott 1839-ben egy alezredesből, mint commandansból [parancsnok], négy kapitányból, négy fő- és négy alhadnagyból, két kadétból, egy tábori papból, egy hadbiztossági tisztből, egy számvevőből, egy adjutantból [segédtiszt], egy számvevői járulnokból, egy építési járulnokból, két baromorvosból, egy főorvosból, egy gazdasági kormányzóból, egy kasznárból, egy erdészből. Ezekhez jön még egy kaszárnyafelügyelő, huszonkét strázsamester, ötvenegy káplár, egy dobos, egy trombitás, 269 közlegény, 17 tábori kocsis, 238 csikós és számos kézművesek.”⁵³

A kiegyezést követően a tisztikar katonai állománya a közös Hadügyi-, a tenyészállomány és a szakmai irányítás pedig a Földművelésügyi-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumhoz tartozott. Az 1898. évi tiszti rang- és beosztási jegyzékben a méneskar tiszti személyi állománya 193 főből állt. A bécsi felügyelőség 3 főnek, a Kisbéri ménesintézet 27 főnek, a Bábolnai ménesintézet 23 főnek, a Fogarasi ménesintézet 18 főnek, a Mezőhegyesi ménesintézet 19 főnek volt a szolgálati helye. A Székesfehérvári ménetelepre beosztott 19 fő Székesfehérváron, Bábolnán, Nagyatádon, Nyitra-Bajnán és Palinin szolgált. A Nagykőrösi ménetelep központ személyi állománya 22 fő volt, ők a következő telepeken dolgoztak: Nagykőrös, Baja, Békéscsaba, Dorozsma, Versec. A Debreceni ménetelep személyi állománya 22 főt tett ki. Debrecenhez pedig Eperjes, Rimaszombat, Szatmárnémeti és Túraremete telepei tartóztak. Végezetül a Sepsiszentgyörgyi ménetelep igazgatóság 13 fős személyzettel rendelkezett, a teleposztályai pedig Sepsiszentgyörgyön, Homoródon, Désen voltak. 58

A méneskar szervezeti felépítése 1816-ban mezőhegyesi központi parancsnokság alá tartozott Bábolna és később Kisbér, illetve fiókinézetei: Muzsla, Dész és Sepsiszentgyörgy ménetelek. A kiegyezés után rohamosan növekedett a telepek és szolgálati helyek száma. A személyi állomány a Hadügyi Minisztérium⁵⁴, a szakmai irányítás a Mezőgazdasági m. kir. Minisztérium II. Főosztályához került. Mezőhegyes, Bábolna és Kisbér mellett felállították a Fogarasi ménesbirtokot. Ezek jelentették a csúcsintézményeket és a parancsnoki szolgálati helyeket. Székesfehérvár ménetelep altelepei lettek: Székesfehérvár, Nagyatád, Bábolna, Nyitra és Palini. A nagykőrösi ménetelephez tartozott: Nagykőrös, Baja, Dorozsma, Békéscsaba, Versec. Debrecen vezetése alá volt osztva Debrecen, Eperjes, Rimaszombat, Szatmárnémeti, Tóriaremete ménetelei. Végül a Sepsiszentgyörgyi parancsnoksághoz tartozó ménetelek:

⁵³ Fényes, 1939. 51.

⁵⁴ Tiszti cím és névtár, 1898. 491-493.

Sepsiszentgyörgyön, Homoródon és Désen állíttattak fel.⁵⁵

Az intézményi átalakulás következménye volt, hogy a kezdeti parancsnoki pozíciót Mezőhegyes elveszítette. Az új szervezeti rendben a ménésintézetek ugyan egyenrangúak voltak, de Bécs közelsége, valamint állományának mutatósabb és piacképesebb arab fajtajellege miatt, Bábolna mindenképpen prioritást élvezett. A parancsnoki rendfokozatok között a bábolnai és a kisbéri élvezett magasabb elismertséget.

További kérdések vetődnek fel a bukovinai radautzi ménes kapcsán. Pótlovazási gyűjtőállomás, illetve tenyésztés is zajlott már Csekonics megjelenése előtt is itt. Ezek szervezeti felépítésnek és függőségi viszonyainak tisztázása további kutatási feladatot jelent. A források ezzel kapcsolatban ellentmondásosak. A történelem távlatából nézve Radautz kiemelt ménes lehetett, mert jelentőségét már 1774-ben is megemlíti. Különleges helyzetét talán az adhatja, hogy 1780-ban Csekonics József saját kezdeményezésére alapította. Így kiemelése a saját alapítás vagy egyfajta kísérleti telep minőségben lehetett.⁵⁶ Nagy valószínűséggel, miután későbbi utalás nincs e szolgálati helyre a katonai beosztási táblákban, így ménesként jelentős, de nem a tisztikarhoz tartozó, azaz magán, vagy a császárhoz közvetlenül tartozó szolgálati hely lehetett.

A méneshelyek, és a később kifejezett katonai remonda toborzására felállított gyűjtőállomások feltérképezése fontos feladat, mert azok egy részére csupán utalásokat találtam. Turjaremete, Gyöngyös, Székelyföld, Békéscsaba, Celldömölk, Pelbenyik, Palánka, Békéscsaba, Kolozsvár, Nyitra, Homoród állomáshelyei ismertek, de tisztai állományának létszáma, konkrét beosztási táblái a név és címtárakban nem szerepel. Vélelmezhetően – tekintettel a tisztek áthelyezéseire – ezek a ménesek is közvetlenül a Gestüts- und Remontirungs Inspektion kötelékébe tartoztak.

A magyar lótenyésztés és az arab expedíciók

A magyar lótenyésztés szempontjából meghatározó arab faj a 19. század elején egy véletlen folytán került a méneskar látókörébe. Emlékeztetőül idézném, hogy a „harmadik” lovas korszak idején török állatok és az állomány magyarországi keveredése jelentős volt. A hódoltsági korszakban fejedelmi ajándék volt a török ló, ahogy azt *Egy katonaének* című versben Balassi is megemlíti jó a „szerecsen” ló.⁵⁷

A 19. századi átalakulás azonban nem ezzel az időszakkal kapcsolható össze. Báró Ferdinánd Fechtig, a kiváló bécsi jogász és diplomata, 1810. már-

⁵⁵ Tiszti cím és névtár, 1898. 491-493.

⁵⁶ Hecker, 2014. 46.

⁵⁷ „Jó szerecsen lovak alattok ugrálnak, hogyha trombita riadt, Köztök ki strázsátstrázsát áll, ki lováról leszáll, nyugszik reggel, hol virradt, Midőn éjten éjjel csataviseléssel mindenik lankadt s fáradt.” Kovácsy-Monostory, 1905. 364.

cius 1-jén Egyiptomban tartózkodott, amikor az egyiptomi pasa, Mohamed Ali a mamelukok közel 500 fős vezetését törbe csalta és helyben legyilkoltatta. A puccsot végrehajtó katonák fizetsége a teljes harci díszben, lovaik hátán érkező bejek ingóságai voltak. A katonák pedig a törzsi bosszútól félve gyorsan értékesítették a zsákmányolt lovakat. Fechtig így jutott nagyon alacsony áron lovakhoz, melyeket Triszetbe szállított. Innen kerültek az állatok többek között Hunyadi József gróf nagyhírű ürményi ménésébe, emlékezzünk, hogy korábban Csekonics itt szerezte tenyésztői tapasztalatait. Fechtig vélhetően megérezte az üzlet nagyszerűségét, mert a későbbiekben ezt a lóértékesítői tevékenységet nagykereskedőként végezte. Tőle vásárolt Bábolna részére Heinrich Hardegg parancsnok is. Így került az állományba a későbbi fajtaalapító mén, *Siglavi Gidrán*.⁵⁸ Az ekkorra már nemzetközi hírű Fechtig Lengyeltótiiban tartott nagy nagykereskedelmi arab ménest, ahol évente nemzetközi árverést rendeztek. A *Gestüts- und Remontirungs Inspektion* utasítására Bábolnán 1816-tól csak arab ménekkel lehetett fedeztetni, ezért a méneskar – I. Ferenc császári jóváhagyásával – ettől kezdve saját kiküldetésében, rendszeres expedíciókat szervezett arab területekre.

Az 1835-ös első expedíció szakmai vezetője Eduard von Herbert lett, ő viszonylag későn kapta ugyan meg ezt a posztot, de személye kitűnő választásnak bizonyult. Később megbízást kapott a második expedíció szervezésére is. Von Herbert korának kitűnő lovas szakértőjévé vált. A 1842 és 1848 között volt parancsnoka Bábolnának, ezelőtt a Lombardia-Velencei ménesnél szolgált (1826-1830), majd 1848 és 1850 között a stájerországi Piber katonai ménéséhez osztották be. Bár az említett ménesek nem tartoztak a magyar ménesbirtokokhoz, azonban a központi birodalmi hadügyi vezetés alá voltak beosztva azok is csakúgy, mint például a híres lipicai ménes, melyet igen gyakran – a háborúk közelsége miatt – átirányítottak Mezőhegyesre.

Eduard von Herbert utazásainak körülményeit elsősorban a hippológusok szemszögéből ismerjük. A legsikeresebb vállalkozása az első útja volt, ezt már nem tudta megismételni 1843-ban. Érdekes megjegyezni azonban, hogy a báró arab és egyiptomi kapcsolatainak eredménye volt az is, hogy nem csak import valósult meg, hanem a mezőhegyesi méneskar lovat is adott el Egyiptomba Ibrahim pasa részére. Ezt a tranzakciót a további jó kapcsolatok reményében maga az udvari haditanács hagyta jóvá.⁵⁹ Hecker hippológiai oldalról részletesen ismertette a fedeztetési eredményeket, utólagosan megítélte és részletesen felsorolta a beszerzett lovak adatait. A szerző arra következtet, hogy a bábolnai arabló-tenyésztés számára az 1816-os szellemiség értelmében, már megfelelő alapállomány alakult ki, amit további vérfrissítéssel kellett javítani, ezért került sor további expedíciók megszervezésére.

⁵⁸ Mihók – Ernst, 2015. 40.

⁵⁹ Hecker, 2014. 40.

Az 1856-os expedíció, melyet Brudermann Rezső⁶⁰ lovag vezetett, különbözött elődeitől. A császári parancs értelmében az expedíciónak olyan menynységű és minőségű állatállományt kellett beszereznie, amely biztosította volna a további importtól való függetlenedést, illetve megfelelő alapot kellett biztosítania a magyar arab-lótenyészet európai elismeréséhez. Az ok az volt, hogy a kis, szilaj és erőteljes, kitartó arab lovak magyar földön robosztusabb, nagyobb, így katonasági és parádés és civil célokra is kiválóan megfelelőek voltak. A beszerzés vezetéséhez alkalmas személyt talált a parancsnokság, akinek az eddigieknél lényegesen nagyobb támogatást biztosítottak. Brudermann útja abban is különbözött az elődjektől, hogy azokat csak a hivatalos jelentésekből és levelezésből rekonstruálhatjuk. Brudermann azonban nem csak a lovakhoz értett, útjának eseményeit, a beszerzéseket nemcsak hivatalos jelentések formájában írta le, hanem a nagyközönség számára is ismertette. A sajtó figyelemmel kísérte expedícióját a *Vadász és Versenylap* korabeli hasábjain folyamatosan jelentek meg beszámolók.⁶¹ Brudermann expedíciója és a lovag tevékenysége két okból is jelentős. A bábolnai gazdaság rendbehozatala, modernizációja, az úthálózat és az egyéb infrastrukturális fejlesztés az ő parancsnoki időszakához kötődik. Az 1857 júliusában megörökölt romos állapotú épület- és eszközpark felújítása mellett az állatállomány védelme és minőségi kialakítása megvalósult irányítása alatt. A neoabszolizmus időszakában az uralkodó nemcsak jelentős fejlesztéseket engedett, hanem további expedíció is megvalósult, valamint az intézményi expanzió is megindult.⁶² Az 1856-os expedíció különös jelentőségének második oka abban jelölhető meg, hogy Arábiából a lovak mellett egy kislegényt is magával hozott, aki a császár prestaneki szemlélén az uralkodó figyelmét is felkeltette. A legenda szerint (?) a kisfiú – talán neveltetéséből adódóan – ráütött a császár kezére, miközben őfelsége a katonáktól kapott töre után nyúlt. Az arab kultúrában ugyanis az ilyen személyi érintés sértő magatartásnak számít és a kisfiú nyilván nem tudta, hogy a Habsburg császár fordult felé. Az uralkodónak megtetszett az a fiú, aki Brudermann és a „legfelsőbb utasítás” hatására tiszti iskolát végzett, hogy később Bábolna legjelentősebb méneparancsnoka lehessen. Ekkor került ugyanis a magyar ló szolgálatába Fadlallah el Hadad Mihály.⁶³

⁶⁰ Brudermann jelentős lószakértő, tenyésztő és idomár volt, aki munkája során a később méltán elhíresült „sutogó”, azaz erőszakmentes technikáját már alkalmazza. Ez a módszer ma Amerikából visszatérve fokozatosan visszakerült lovas berkekbe. Ennek az az alapja, hogy a kiképzés során a lovas szinte szimbiózisba kerül az állattal. Lényeges eleme a módszernek az állat kommunikációjának pontos ismerete és használata, mely lehetővé teszi felszerelés nélküli (szár és ostor nélkül is), pusztán nonverbális eszközökkel történő lóidomítást.

⁶¹ *Vadász és Versenylap*, 1857. július 30. 250.; *Vadász és Versenylap*, 1867. augusztus 30. 283.

⁶² Brudermann munkássága alatt kezdődik a 2. sz. ábra: Intézményi felépítés 1898 szerinti méntelepekhez kapcsolódó expanzió.

⁶³ Fadlallah el Hedad Mihály (1843-1924) Bábolna legendás méneparancsnoka volt.

Fadlallal el Hedad Mihály maronita származású libanoni. Származása az oka, hogy Magyarországra kerülését különös legenda vette körül. Hogy a ló szeretetéből potyautasként szökött a Brudermann expedíció hajójára, vagy csak egyszerűen elhozták magukkal a magyar tisztek, nem tudjuk. Keresztény származása miatt azonban menekülnie kellett polgárháborús helyzet felé sodródó hazájából. Itt pedig legfelsőbb pártfogó utasítására tiszti képzést kapott. Végig a tisztikarnál szolgált, a nagykőrösi, majd a debreceni törzsnél volt parancsnok, ami után Bábolnára kerül ménesparancsnoki beosztásba 1899-ben. Kiemelkedő arabtenyésztési eredményeket ért el. Kétszer tért vissza Arábiába, a második útjáról könyvet írt,⁶⁴ mely jelentős kortörténeti dokumentum önéletrajzi utalásokkal.

A kiegyezést követő szervezeti változások

A szabadságharc idején a méneskar a bábolnai állományt Grazba költöztette. A forradalom és a harcok idején Mezőhegyes tevékenységéről annyit tudunk, hogy a Honvédelmi Bizottmány utasítására 172 hátas és 68 szekeres ló átadását tette meg. S ahogyan azt korábban jeleztem, a mezőhegyesi parancsnokok vagy bojkottálták, vagy vonakodva, késéssel teljesítették Kossuthék utasításait. Az azonban érdekes adalék, hogy a szabadságharc hevületét mind a parancsnokok, mind a Honvédelmi Bizottmány, mind maga Lázár hadügyminiszter megtiltotta a tisztek és a legénység szabadságharcban való olyan katonai részvételét, ami akadályozza a ménesintézet működését. Azaz sem a tisztikar, sem a legénység között nem lehetett kiemelkedő szabadságharcos érdemeket szerezni. Mondhatnánk, hogy annak ellenére, hogy forrongott a politikai hangulat, hogy társadalmi változás, valamint a trónfosztás után új államszervezet jött létre, hogy honvédelmi háború zajlott a birodalmon belül, hogy Mezőhegyes a szerb területek közelsége miatt szinte saját bőrén érezhette a nemzetiségi autonómiatörekvéseket, mégis „unalmas” hétköznapi életet élt a szervezet. A méneskar telephelyeire méneseket hajtottak be, amit a tisztikar a szabadságharc után tulajdonosaiknak visszajuttatott. A szabadságharc idején a harctéri és sérült lovakat is a méneskarhoz szállították, ennek az lett a következménye, hogy a betegségek és fertőzések miatt több állat a behozott betegségekben pusztult el.

A szabadságharc után Brudermann alapozó és értékteremtő munkássága, valamint a konszolidáció valamennyi ménesbirtok gyarapodását eredményezte, mely további méntelepek és ménesek alapítását tette szükségessé. A tisztikar szervezeti felépítésében jelentős változás napi és intézményi szinten nem történt meg. A napi tevékenység ezekben az intézményekben politikától függetlennek, hiszen a lovak ellátása, fedeztetése, leválasztása a takarmány begyűjtése, raktározása, az istállók, lovardák tisztántartása, egészségügyi felügyelete for-

⁶⁴ Fadlallah, 1904.

radalmi, háborús vagy békeidőszakban ugyanazt a feladatot jelenti. A legjelentősebb átalakulást az irányító szerv változása jelentette. Mint az korábban is írtam a méneskar 1867-et követően két minisztériumhoz tartozott. A *K und K Pferdezücht und Remonten Abteilung* névre hallgató osztály személyi állománya a birodalmi közös hadügy alárendeltségében állt, a szakmai vezetés és az állomány a független magyar királyi földművelésügyi minisztérium hatáskörébe került. A két minisztérium közötti együttműködés példás volt, kiváló kapcsolat alakult ki a két szerv vezetői között. Az egyetlen problémát az átállási időszak jelentette, amikor a magyar és osztrák fél közötti érdekek egyeztetését kellett megoldani az értékes magyar lóállomány átvétele során. A magyar fél a terület szerinti elosztást tartotta elfogadhatónak, eszerint a magyar területen lévő állomány, ellentételezés nélkül, 100%-ban a magyar korona tulajdona, hiszen a határon túl eső területek állatállomány minőségi és mennyiségi szempontból kompenzálta azt. Az osztrák tárgyaló fél viszont a teljes állomány kvótaarányos, vagyis 30% – 70%-os, elosztását tartotta volna elfogadhatónak. Végül 1868-ban a két fél a magyar álláspont alapján egyezett meg, ezt a megállapodást az uralkodó 1868. november 2-án ratifikálta. A tárgyalást magyar oldalról egy korábbi méneskari tiszt, Kozma Ferenc irányította miniszteri tanácsosi beosztásban, aki végül a szakmai vezetés felügyelője lett. A megállapodás értelmében a tisztikar továbbra is a közös hadsereg kötelékében szolgált, a legénység azonban magyar területről volt sorozandó, magyar egyenruhát hordott. Költségei pedig a magyar földművelésügyi tárcát terheltek.⁶⁵ A hivatalos megegyezési ceremónián az osztrák főtárgyaló következőképpen nyilatkozott: „*meg vagyok győződve arról, hogy ezek a katonai intézmények civil kézen tönkre fognak menni*” Kozma a maga megnyerő és mosolygós stílusában így reagált: „*közlöm és biztosítom Excellenciádat, hogy ezek az intézmények civil kézen tönkre menni nem fognak, mert azokat a magyar állam veszi kezébe és tudatában van azok óriási horderejére és azokat szeme fényének tartja.*”⁶⁶ A tisztikar korábbi osztrák mintájú kék alapszínű vörös parolás tisztizubbonyát leváltotta a hagyományos huszármante és dolmány, szürke alapszínnel, arany gombokkal, fekete csákóval. Megmaradt a tiszt paroli vörös színe. Ahogyan az szokás volt a császári seregben, az őrző-védő szolgálat tisztí és legénységi etnikai összetétele alsó-ausztriai, illetve cseh katonákból állt, míg a huszár legénység és a lovas méneskari huszártisztek, szinte kivétel nélkül magyarok voltak. Különös és állandó kiegészítői voltak a szervezetnek a csikósók, akik megkülönböztetett tevékenységet végeztek. Nemcsak bérezésük, hanem katonai felügyelet alatt állásuk miatt is, viseletüket a kincstártól kapták. A kincstártól kapott fegyverzetük huszárszablya volt, melyet fehér bőr csatlékon viseltek. ⁶⁷ Kiemelt feladatuk a ménes hajtása, gondozása, a hátasok belovaglása, a leválasztás, azaz a napi rideg tartású ménes

⁶⁵ Podmaniczky, 1903. 34.

⁶⁶ Mihók- Ernst, 2015. 64.

⁶⁷ Tarkó, 2009. 22.

szakmai munkája. A leírás alapján nemcsak a tisztek, hanem a legénység és a méneshez tartozók is csinos viseletben éltek napjaikat.

Kozma minden vármegyében lótenyésztési bizottmányt állított fel, az országos delegáltakból pedig megszervezték az országos bizottmányt. Ez az országos szervezet fogalmazta meg a lóüggyel kapcsolatos szakmai igényeket. Tagjai megyei delegáltak (6 fő), a Pesti Lovaregylet képviselői (3 fő), a minisztérium lótenyésztési főosztályának vezetői és – ami a mi szempontunkból különösen lényeges – a ménesbirtok vezető parancsnokai voltak. Ezzel a Kozma-féle szakmai átalakulással végleg megszűnt a lótenyésztés katonai fennhatósága. A szervezeti átalakulással kapcsolatban a parlamentben 1870. február 5-én Gorove István földművelési miniszter Várady Gábor képviselő kérdésére referált. A miniszter ismertette a ménesbirtokok vagyoni helyzetét, állapotukat és a költségvetésük elfogadását kérte a parlamenttől.⁶⁸ 1870-től ezt követően minden évben parlamenti jelentést mutattak be, és az országgyűlés a költségvetés elfogadásával teremtette meg a stabil működés anyagi alapjait. A minisztériumi főosztály hatáskörébe a következő területek kerültek: a ménesintézet szakmai felügyelete, a ménesparancsnokságok, a ménesbirtok igazgatóságai és a ménletelek-parancsnokságok.

A magyar ló sikere a világban

Bizonyos szempontból a fenti szervezeti változások miatt is lehetett a korszak a magyar lótenyésztés egyik aranykora. Nem abban az értelemben, hogy a teljes magyarországi lóállomány kiváló lett volna, amit a nemzetközi megmérettetések egyébként igazoltak, hanem az állami felügyelet mellett működő méneskarri intézményektől, olyan lóállomány került a kiállításokra és lóvásárokra, hogy az világhírű rangot szerzett, mind a magyar lónak, mind a szakmai hozzáértésnek.

A magyar területeken működő katonai lóutánpótlásáról eddig nem szóltam. A birodalmi keretek között nem jelentett különösebb problémát a méneskar számára a megfelelő utánpótlás biztosítása. A kiegyezést követően azonban a magyar területeken lévő kisebb tenyészeteket is be kellett vonni a remondába. Ezt segítő kiváló kezdeményezés volt az évenkénti lófuttatás, ahol a kistenyészítőket is jutalmazták eredményeikért. Ez a verseny egyre jobb minőségű tartást, következésképpen egyre jobb állományt és ebből adódóan egyre nagyobb számú egyed sorozhatóságát és nyilvántartásba vételét eredményezte. Kozma Ferenc másik kiváló kezdeményezése volt, hogy fedezettési időszakban a méneket ideiglenes fedezett állomásokon állította fel, illetve a magántenyészetek részére is biztosította azokat. A paraszti, kistenyészítői kör jutalmazására a helyi kiállítások, futtatások és kisebb versenyek, tenyészsbemutatók alkalmával kerítették sort. Erre a tevékenységre a minisztérium külön pénzügyi alapot létesített. A tisztikar a felügyeletébe tartozó területen e tevékenysége-

⁶⁸ Képviselőházi Napló, 1870. február 5-i ülésnap, 113. országos ülés. 172-174.

ket szakmai tanácsokkal és folyamatos ellenőrzéssel segítette. A jó eredmény eléréséhez nemcsak a tartási körülményeket kellett a tenyésztőknek biztosítani, hanem a megfelelő származás-nyilvántartást is. A mén- és kancavizsgák felméréseit, valamint a született csikók nyilvántartásba vételét továbbra is a tisztikar végezte el. A rendezvények lebonyolítása, a bel- és külföldi megjelenés és annak logisztikai megvalósítása a méneskar kiemelt feladatává vált. Nagyon fontos tevékenység volt a nyilvántartás, melyet nem engedett ki a hadügy a szakmai irányítás felé. Persze ezek az adatok a két szervezet számára elérhetőek volt, de Csekonics-féle ötlet, hogy katonai fegyelemmel kell a méneskart és a munkát elvégezni. A lovak származásának közel kétszáz éves genealógiájának nyilvántartása biztosítja a magyar ló hitelét. Mind a katonaság, mind a ló vevője biztosított arról, hogy milyen lovat vásárol. Hogy az adott remonda a megfelelő, nyilvántartott tenyésztése miatt, mely feladatra válik használhatóvá.

Kozma nemcsak a helyi és regionális, hanem a nemzetközi megmérettetéseket is fontosnak tartotta, így a ménes egyre gyakrabban jelent meg mezőgazdasági, illetve vilákiállításokon. Ennek a korabeli marketingnek, és tudatos image-építésnek lett a következménye, hogy a magyar lótenyésztés sorra hódította meg a világot. Ez a siker egyúttal jelentős bevételi forrást is eredményezett.

A jelentősebb kiállítások, luxusróváások és versenyek lebonyolítására, Budapest egy Kerepesi út melletti telket adományozott, az 1877-ben civil összefogásból megalakult, a lótenyésztés ösztönzését szolgáló részvénytársaság számára. Ez volt az ún. „Tattersall”, amely azóta is a magyar lovas élet meghatározó intézménye.⁶⁹

A rendezvények lebonyolítása, a bel- és külföldi megjelenés és a logisztikai megvalósítás a méneskar kiemelt programjaivá váltak. A hangsúly a tisztikar életében és társadalmi elfogadásában egyre inkább a peremkerületeken fekvő ménesek és ménesbirtokok ellenében Bábolnára helyeződött. A ménesbirtok Bécs és nem utolsó sorban Budapest közelsége és összekötő útvonala miatt jelentős diplomáciai kirakatintézménnyé vált. Számtalan rangos küldöttség programja volt – útban a két főváros között – a ménesbirtok megtekintése. A szíami király, Viktor Emmanuel még hercegsége idején, számtalan diplomata kül- és belföldi politikai delegáció programjában szerepelt a fogatolás, a dobos és trombitás díszvonulások a ménesbirtok udvarán. Különlegesen rangos társadalmi eseménynek számítottak a távlovas és távhajtó amatőr versenyek, nagy sajtóvisszhanggal.

A teljesítményre jellemző, hogy egy 1890. június 13-án megrendezett Pozsony-Bécs 65 km-es távhajtó versenyen, ezek a lovak 3 percnél kevesebb idő alatt teljesítették 1 kilométert. Wesselényi Miklós – az árvízi hajós unokája – négyes fogata 2 perc 30 mp-es kilométerenkénti teljesítménnyel nyerte a versenyt.

⁶⁹ Ernst – Pataki – Szöllősy, 1996. 95.

Ez folyamatos gyorsügető és vágta menetben teljesíthető és a teljes távon 38, 3 km/óra átlagsebességet jelent.⁷⁰

A méneskarnál békeidőkben csendes tenyésztési munka folyt - leszámítva a hétköznapiakat időnként megzavaró szilajabb kaszinóéletet, egy-két titkos párbajt - a tisztikar végezte a dolgát. A nemzetközi megmérettetéseken pedig igyekezett luxus kategóriát biztosítani a közönség részére, ami természetesen átszivárgott a katonai beszerzésekre is.

A legjelentősebb megmérettetés az 1878 és 1900 évi párizsi világkiállítás volt. A négy ménesbirtok 1878-ban 20 lóval állt ki a közönség elé. A kiállítás eredménye, hogy még a méltán híres francia hadi spanyollovak iskola lipicai és spanyol ló hegemoniáját megtörve a gallok elismerték a magyar lótenyésztés világ sikerét és átálltak az arab vonalra. A világkiállítás elsöprő nemzetközi sikerének hatására a francia köztársasági elnök (gróf *M.E. P.M. Macmahon* 1808-1893) a méneskar tevékenységét aranyéremmel jutalmazta. A sikerrel Magyarország lóállománya és a méneskar munkája a világ tetejére érkezett.

A ló, vagy fogat ebben a korban olyan státusz volt, mint manapság egy jó autó. Ez volt a fő közlekedési eszköz, a főúri, gazdag polgári, vagy királyi udvarokban 20 kocsiból 19-et magyar lovakkal fogatoltak. Nemcsak a magyar utcákon nézték meg a lovast és a kocsit shagya, gidrán, nóniusz, vagy furioso lovakkal, hanem külföldön is.

A luxuslovak kategóriája mellett a méneskar alapítási céljaiban meghatározott eredeti feladatát, a katonai utánpótlás és a katonai lovak minőségét is kiemelkedően teljesítette. A lóeladások és -értékesítések alapján Olaszország, Görögország, Románia, a balti országok, Horvátország, sőt Törökország hadseregei is lóanyaguk jelentős részét Magyarországtól vásárolták. Anglia két lovaszredének lóellátását a méneskartól oldották meg⁷¹. Az angol - korrupciótól sem mentes - beszerzésről így tudósít a Vadász és Versenylap korabeli száma: *„Annyit azonban mondhatok, jelenté ki az angol hadügyminiszter, hogy a nézeteknek túlnyomó többsége az, hogy a magyar lovak igen jól beváltak”*⁷²

A pezsgő lovas élet szervezése Kozma Ferenc és a vele szorosan együttműködő tisztikar eredménye volt. A társasági élet és a remonda kiváló lovakat tudhatott magáénak, sőt a tisztikar által kiselejtezett ménesi lovak magántenyésztői is kiváló hátas és kocsilovakat tenyésztettek.

⁷⁰ Vadász és Versenylap, 1891. október 25. 206.

⁷¹ Egán Ede de Borostyánkő megállapítása a távlovaglás népszerűsítésre. Hecker, 2014. 81.

⁷² Vadász és Versenylap, 1902. március 1. 83.

A nagy háború és hatása a méneskarra

Az első világháború már egy új korszak kezdetét jelentette a ménesi tisztikar számára, ennek részletes bemutatására egy másik tanulmány lesz hivatott, de néhány fontos elemet ki szeretnék emelni.

A háború kitörésekor és az azt megelőző időszakban a tisztikar úgymond automatikusan jól működött. A méneskar tisztek egy zárt konzervatív világban éltek, amit maximum a kiállítási sikereik színesítettek. Ebben a világban az úri, katonai becsület prioritást élvezett, csakúgy, mint a szablyával vívott közelharc. A huszár életfelfogás szerint a lőfegyverek használata elítélendő volt, mert nem számított lovagiasnak. A tisztikar apolitikus volt ugyan, de a konzervativizmusa révén udvarképesnek minősült. Szakmai teljesítménye, karrierje, az elért elismerések, kitüntetések és nem utolsósorban gyakran származása alapján az elit részének számított.⁷³ A lovasság konzervativizmusa gyakran a harcászati modernizáció akadályát is jelentette. A lovasezredekben a nemesi arány minden esetben több, mint 50% volt, egyes elit egységeknél - mint a méneskar - a 69%-ot is elérte. A huszárezredekben jelentős, egyes alakulatoknál kimondottan dinasztikus volt a tisztek érzülete.⁷⁴ Ezt a miliőt majd egy mentalitástörténeti tanulmányban szeretném bemutatni.

A katonai logisztika és a szállítás, valamint a gyorsadtestek és az alakulatok, egyszóval a hadsereg továbbra is a ló használatát igényelték. A háború kezdetén remonda és a pótlólovazás alapján körülbelül 3 milliós lóállomány azonnal lajstromozott és sorozható állapotban volt. Az 54 lovasezred évi ló igénye békeidőben 70 000 darab volt, háborús körülmények között ez napokon belül elérte az 500 000 darabot. A hadüzenet napján azonnal ezt a mennyiséget biztosította a tisztikar.

A háború alatt a lószükséglet folyamatosan nőtt a félmillióról évenkénti 970 000 darabra. Az igény növekedése és a fronton elhullott állomány nagysága miatt az anyaországi utánpótlás száma fordítottan arányosan csökkent. Ennek mértéke nagyjából 25%-os rátát ért el. Kis túlzással fogalmazva, ha még két évig tart a háború, akkor a magyar lókészlet úgyszólván teljesen kiürül. A háború és a forradalmak nem okoztak komolyabb károkat a ménesekben, hiszen lényeges harci események az ország területén, leszámítva az utolsó hónapokat, nem voltak. A román megszállás elől pedig időben kimenekítették a lóállományt, de a mezőhegyesi és a bábolnai mellett a többi méneskar intézmény is a megszállás áldozatául esett.⁷⁵ 1920-ban ez a szervezet, ahogyan a többi is átalakult. A tisztikar új néven a Magyar Királyi Méneskarként folytatta tevékenységét. Trianon után mindent újra kellett kezdeni, ez az időszak azonban már nem tartozik e dolgozatom témakörébe.

⁷³ Pap, 2007. 17.

⁷⁴ Hajdú, 1994. 56.

⁷⁵ Guns – Wellmann, 1989. 34.

Felhasznált források és szakirodalom⁷⁶

- Brudermann Rezső: A ló idomítása – napi leczkékbe osztva. Budapest, 1903.
- Csekonics József gr.: Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend - A lótenyésztés gyakorlati alapelvei. Pest, 1817.
- Guns Péter - Wellmann Imre: A 200 éves Bábolna múltjáról I-III. Bábolna, 1980.
- Fadlallah El Hedad Mihály: Utazásom Meszopotániában és Irak-Arábiában. Budapest, 1904.
- Hecker Walter: A bábolnai arab ménés. Bábolna, 2014.
- Kenessey Miklós: A magyar királyi ménési tisztikar története. Sárvár, 2000.
- Kovácsy Béla - Monostori Károly: Ló és tenyésztése. Budapest, 1905.
- N. Kiss István: A magyar marhatenyésztés jelentősége Magyarország és Közép - Európa számára a 16—18. században In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1978/9. 165-200.
- N. Kiss István: Bécs húsellátásának válsága, 1770-1773: marhaexport, politika és profit. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1978/8. 397-418.
- Perneki Mihály: A mezőhegyesi állami ménésbirtok gazdálkodása 1867-1900 In: Agrártörténeti szemle, 1976/18. 326-375.
- Pettkó-Szandtner Tibor: A magyar kocsizás. Budapest, 1931.
- Báró Podmaniczky Gyula: Magyarország állami és magánménesei lótenyésztési kézikönyve. Budapest, 1903.
- Széchenyi István: Lovakrúl. Pest, 1828.
- Wesselényi Miklós: A' régi híres ménések egyike' megszűnésének okairól. Pest, 1829.
- Wesselényi Miklós: Teendők a lótenyésztés körül. Kolozsvár, 1847.
- Carl Wrangler gr.: Ungars Pferdezucht in Wort und Bild I-IV. Stuttgart, 1895.

⁷⁶ A kutatáshoz ez ideig, több, mint 90 forrás, szakirodalom került felhasználásra, itt csak a hivatkozott bibliográfia kerül közlésre.